

Putyin és a történetírás

Körkérdés magyar russistákhoz (III. rész)

„A mai orosz politika hogyan viszonyul történeti kérdésekhez? Miért fontos ez a magyar közgondolkodás számára?” – szól a kilenc magyar russistának föltett körkérdés. Ezúttal Seres Attila választát közöljük, és a következő számunkban Jeszenszky Géza viszontválaszával zárjuk a sorozatot.

Seres Attila *Putyin történelmet ír?*

A történésznek mindig nehéz nem történettudományi szaktanulmányról, hanem történetpolitikai eszszéről véleményt alkotnia, amelynek célja nem a tudományos megismerés és megismertetés, hanem a tudomány dimenzióján kívül álló politikai, diplomáciai érdek vagy ideológiai, kultúrpolitikai, emlékezetpolitikai legitimációs szándék. Putyin elnök sem történelmet írt, hanem ismertette az orosz kormányzat álláspontját a második világháború kirobbanásának történelmi okairól. (Mindazonáltal találónak gondoljuk Jeszenszky Géza írásának címét, és értjük annak finom utalását.) Az Európai Unió politikai állásfoglalására politikai nyilatkozatot tett, amely azonban történészi szemmel is érdekes kordokumentum.

Minden kormányzatnak joga és kötelessége elmélyíteni azon történelmi események, személyek (hősök), emlékhelyek tiszteletét, amelyek a nemzet számára pozitív üzenetet hordoznak, erkölcsi igazodási pontként szolgálnak, vagy valamiféle objektív igazságtartalommal bírnak, és így erősítik a nemzet identitását, összetartását. A kérdés mindig az, hogy a kormányzati emlékezetpolitika meglévő igényeket elégít-e ki, a nemzeti közösségben „alulról” már beágyazódott toposzokat és rítusokat támogat, vagy „felülről” új doktrínákat kényszerít a társadalomra, megosztva azt, netán ellenállását váltva ki. A putyini esszé esetében is ez a legfőbb kérdés.

Oroszországban a második világháborús győzelemért hozott áldozatok kérdésében teljes a társadalmi konszenzus, a május 9-i győzelem napja a mai modern orosz nemzet talán legfontosabb identitásképző tényezője. A mindenkori orosz politika elemi érdeke ennek az alulról építkező történelmi emlékezetnek a fenntartása.

Korántsem biztos azonban, hogy a Szovjetunió megtámadásához vezető út egyes stációinak, az azt övező diplomáciai alkuknak és manővereknek, az 1938-tól 1941-ig terjedő időszaknak a megítélésében létezne egységes történészi értelmezés Oroszországban. Nem is helyes, ha egy elfogulatlan orosz történész az 1938. szeptember 30-i müncheni négyhatalmi egyezményt kizárólag a szovjet államérdekek vagy létérdekek szempontrendszerre felől közelítené meg, nem találna minden szempontrendszernek helyet narratívájában. A „müncheni alkuban” legkevesebb nyolc állam volt közvetlenül érintett: Csehszlovákia, Németország, Olaszország, Nagy-Britannia, Franciaország, a Szovjetunió, Lengyelország és Magyarország, de nyugodtan idevehetjük kilencedikként a hivatalosan csak 1939. március 15-én megalakuló Szlovákiát is. Közülük Csehszlovákia számára katasztrófális, a Szovjetunió geostratégiai érdekei szempontjából pedig veszélyeket rejtő következményekkel járt a négyhatalmi döntés, a többiek rövid távon profitáltak belőle. Érthető, ha végül a Szovjetunió ebből a diplomáciai helyzetből – főleg az angolokkal és franciákkal folytatott 1939. tavaszi tárgyalások kudarca után – a kiutat a Németországgal való szövetségben találta meg. Ezért is bízhatunk abban, hogy az orosz kollegák is megértik majd azt az állításunkat, hogy mindaz, ami az első bécsi döntésig (1938. november 2.) történt Csehszlovákia területével, akármilyen nagyhatalmi érdekek játszottak is szerepet abban, etnikai értelemben a müncheni egyezmény (1938. szeptember 30.) előttihez képest jóval igazságosabb helyzetet eredményezett. A szintiszta német Szudéta-vidék Németországhoz, a szintiszta lengyel Olza mente Lengyelországhoz került, míg a Felvidék déli része a maga 86 százalékban magyar lakosságával visszatért Magyarországhoz. Ahogy 1918-ban a magyarországi nemzetiségek már nem akarták az ezeréves történelmi Magyarország fenntartását, úgy húsz évvel később, 1938-ban, a csehszlovákiai nemzetiségek sem akarták – mint már tudjuk, történelmi léptékekkel mérve kérészetlétűnek bizonyuló – Csehszlovákia fennmaradását.

Az orosz emlékezetpolitika ellentétben áll a kelet-európai nemzetek közös felfogásával; ezek ugyanis nem tudják a világháborús győzelmet a saját szabadságuk megszületésével azonosítani. Főként azért nem, mert a háború lezárását régiójukban sehol nem követte demok-

ratikus kibontakozás, berendezkedésüket a Szovjetunió érdekei és kommunista mintái alapján alakították ki, ezen országok lakosságának döntő többségét diszkreditálva, történelmi, vallási hagyományaitól megfosztva. Az orosz politikai elit azt állítja, hogy a háború végén felszabadították Kelet-Európa országait a fasizmus alól, míg a kelet-európaiak azt, hogy a Szovjetunió újabb megszállást hozott társadalmi számára. Mint a jóval korábbi gyökerű s kibékíthetetlennek mutakozó szerb-albán, lengyel-orosz, magyar-román, macedón-görög, örmény-török, ez az ellentét is áthidalhatatlannak látszik a politikai és társadalmi diskurzusok szintjén.

A putyini esszé történészek számára legbiztatóbb és a legnagyobb reményeket keltő gondolata a levéltárak megnyitásának sürgetése. Az utóbbi három évtizedben ilyen szempontból az orosz térfélen összehasonlíthatatlanul nagyobb restanciák halmozódtak fel, mint mondjuk a német, a brit, a lengyel, az ukrán, a magyar vagy a román oldalon. Jelenleg teljességgel elképzelhetetlen az Oroszországi Föderáció Külpolitikai Levéltárában (AVPRF) vagy az Oroszországi Föderáció Állami Levéltárában (GARF) az, ami a Magyar Nemzeti Levéltárban valóság: a külügyi dokumentáció 1994-ig voltaképpen korlátlanul kutatható és fotózható. Ukrán és orosz viszonylatban is égbekiáltó a különbség a szovjet állambiztonsági szervek anyagának kutathatóságát illetően. Míg az Ukrán Biztonsági Szolgálat (SZBU) Levéltára biztosítja a kutathatóságát, azt, hogy a moszkvai Szövetségi Biztonsági Szolgálat (FSZB) Levéltára szélesre tárja kapuit a tudományos kutatások előtt, mi aligha érjük meg.

Ámde reménykedjünk: a putyini gondolat kísérlet nem valaminek a vége, hanem inkább a kezdete. Az oroszországi levéltárak zártsága az orosz emlékezetpolitika monopóliumát szolgálja, a jelenlegi szabályozás, esetenként a kifejezett tiltás koránt sincs összhangban a kutatás iránt megmutakozó orosz és nemzetközi érdeklődéssel. Orosz részről talán úgy vélik, hogy a szabad hozzáférés az orosz történetpolitikai dogmákkal ellentétes interpretációk széles tárházát nyitná meg, ami sértené a fent vázolt identitáskurzust.

Az Emlékezés és a Fájdalom Terme a moszkvai Nagy Honvédő Háború Múzeumában. A rézfüggők lencségei a könnyeket jelképezik. A szobor Lev Kerbelnek (1917–2003), a szocialista realizmus ünnepezt mesterének az alkotása. Művei szerte a volt szovjet világban megtalálhatók, máig áll chemnitzi Marx-mellszobra.

A nyugati és kelet-európai történészek közül sokan azt gyanítják, hogy az orosz levéltárak zártsága a „takargatnivalók” sokaságával magyarázható. Az oroszországi levéltári anyag kutatásának reformja nagyon pozitív és értékelendő szándék, s nemcsak erősítené-színesítené a történészek közötti diskurzust, hanem éppenséggel oldaná az orosz emlékezetpolitikával szembeni nyugati és kelet-európai bizalmatlanságot.

A hiba azonban nem kizárólag az orosz félnél keresendő. Mi történne, ha hirtelenjében archív ügyiratok millióinak minősítését szüntetnék meg Oroszországban? Azt a keserű pirulát kellene bevennünk, hogy az ezzel járó felbecsülhetetlen lehetőségeket a magyar történész szakma nem igazán tudja kiaknázni. A rendszerváltást követő három évtizedben nem nevelődtek ki az oroszul jól tudó fiatal történészek tucatjai, akik értik az orosz gondolkodásmódot, szoros szakmai kapcsolatokat ápolnak az oroszországi kollégákkal, tapasztalatokat szereztek az ottani levéltári források kutatása terén, és vállalják ennek nehézségeit. Egy-egy 1944–1945 utáni egyháztörténeti, vidéktörténeti, családtörténeti, társadalom- és politikátörténeti, hadtörténeti projekt megvalósításához kiváló fiatal kutatók száza állnak rendelkezésünkre. Az 1944–1945 utáni magyar vidéktörténet (szovjetizáció, kuláktalanítás, kollektivizálás), egyháztörténet (szovjet típusú szekularizáció), családtörténet (Gulag, hadifogság stb.), hadtörténet (magyarországi hadműveletek, Budapest ostroma, 1956), társadalom- és politikátörténet megírásához kardinális oroszországi levéltári források kutatására ugyanakkor alig találunk hozzáértő, vállalkozó szellemű kollégát.

Az oroszországi levéltárakban őrzött, páratlanul értékes, az 1941 utáni magyar és kelet-európai történelem rekonstruálásában megkerülhetetlen forrásanyag szabadabb kutathatóságának lehetővé tételével, „liberalizációjával” Putyin biztosan történelmet írna, beírna a nevét az egyetemes történettudomány történetébe.

